

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา
อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บุญเลิศ บรรเลง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
กรกฎาคม 2552

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา
อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บุญเลิศ บรรณแดง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

กรกฎาคม 2552

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

THE CHANGES OF THE RICE CULTURES OF THE FARMERS IN TAMBON CHAINA,
SENA DISTRICT IN PHANAKHON SI AYUTTHAYA

BOONLERT BANLENG

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Arts Degree in Social Sciences for Development
Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

July 2009

บุญเลิศ บรรณลง. (2552). การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา อำเภอสนา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา).
พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. อาจารย์ที่ปรึกษา :
รองศาสตราจารย์ ดร.นพวรรณ ชีระพันธ์เจริญ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุธรรม ชาตะสิงห์.

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา อำเภอสนา
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงและเงื่อนไขที่ทำให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา จากอดีตถึงปัจจุบัน ด้านการผลิต
ด้านการบริโภค ด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิต ด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและ
การทำนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เลือกชุมชนที่มีวิถีชีวิตในการทำนาปลูกข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก
สืบทอดกันมาช้านาน กลุ่มตัวอย่างได้แก่ เกษตรกรและผู้นำชุมชน ใช้วิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบจดบันทึก แบบสัมภาษณ์เจาะลึก แบบการสนทนากลุ่ม ตรวจสอบ
ข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า วัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม
ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการผลิตพบว่าการเปลี่ยนแปลงในเรื่อง จำนวนพื้นที่ที่ใช้ในการ ทำนา
แรงงาน เงินทุน การเตรียมดิน การเก็บเกี่ยว วิธีการปลูก การดูแลรักษา ผลผลิต 2) ด้านการบริโภค
พบว่าการเปลี่ยนแปลงในเรื่อง ข้าวที่นำมาบริโภค อาหารคาวหวานตามฤดูกาลที่ประกอบจากข้าว
การรับประทาน ความพร้อมหน้าในการรับประทานอาหาร 3) ด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิตพบ
ว่าการเปลี่ยนแปลงในเรื่องรูปแบบการแลกเปลี่ยน มูลค่าการแลกเปลี่ยน สถานที่แลกเปลี่ยน 4) ด้านคติ
ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องคติความเชื่อ
ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา

จากการศึกษาพบว่า เงื่อนไขที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนาเปลี่ยนแปลง
นั้นมีสาเหตุหลักมาจาก เกษตรกรทำการเพาะปลูกข้าวในเชิงพาณิชย์ เกษตรกรจึงพยายามที่จะเพิ่ม
ผลผลิตต่อไร่ ขยายพื้นที่เพาะปลูก การเพิ่มจำนวนครั้งการทำนาในรอบปี เพื่อให้ได้ปริมาณผลผลิตมาก
จึงทำให้วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ข้อเสนอในการวิจัย ด้านวิชาการ ควรศึกษาแนวทางการสืบสานวัฒนธรรมข้าว ศึกษา
ผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง ศึกษาแนวทางการปรับตัวของชาวนาไทย ด้านนโยบาย รัฐควร
สร้างหลักประกันผลผลิตของเกษตรกรในการทำเกษตรอินทรีย์ รัฐควรมีความจริงใจในการแก้ปัญหา
ให้กับเกษตรกร

Boonlert Banleng. (2008). **The Changes of the Rice Cultures of the Farmers in Tambol**

Chaina, Sena District in Phranakhon Si Ayutthaya. Master Thesis, M.A.

(Social Sciences for Development). Phranakhon Si Ayutthaya : Phranakhon Si

Ayutthaya Rajabhat University. Advisory Committee: Associate Professor

Dr.Noppawan Theerapuncharoen. Assistant Professor Sutam Chatasingha.

ABSTRACT

The purpose of the research was to study the changes and conditions affecting the changes of the rice cultures of the farmers in Tambol Chaina, Sena district in Phranakhon Si Ayutthaya from the past to the present on the following aspects: production, consumption, product exchanges, beliefs and rites related to the rice and farming. This qualitative research was studied in the agricultural communities in the countries where they have been growing rice as major crops for a long time. The sample group was selected specifically. The tools were note-taking forms, interviewing forms and group conversation forms.

The findings indicated that all 4 aspects of the rice cultures of the farmers in Tambol Chaina have been changed as follows: 1) the changes of the production were the amount of areas, labor, capital, soil preparation, harvest, ways of growing and product care, 2) the changes of the consumption were consumed rice, various foods and desserts served with rice, eating, and the exact times of eating, 3) the changes of the product exchanges were exchange styles, exchange values, and exchange places, and 4) the beliefs and rites related to rice and farming have been changed.

They also revealed that the conditions that made the changes on the rice cultures were that the farmers have been farming commercially. They tried to increase the products per Rai, to expand the growing areas, and to add more times of farming per year to get more products.

The academic suggestions were that they should study the deep reasons of the changes, to study the effects of the changes and the guidelines to adapt themselves. The government should create the assurance principle of products for the organic agriculture and help the farmers solve the problems.

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำเร็จด้วยการได้รับความกรุณาจากอาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.นพวรรณ ชีระพันธ์เจริญ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุธรรม ชาตะสิงห์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ที่ให้คำแนะนำและชี้แนะแนวทางในการทำวิจัย

ขอบคุณ ดร.ศรีปาน เขยกลิ่นเทศ ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ช่วยตรวจเครื่องมือในการวิจัย อาจารย์ผู้สอนทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้วิจัย ผู้นำและชาวบ้านตำบลชานนาทุกท่านที่ให้ข้อมูล ในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อนร่วมงานและเพื่อนร่วมห้องทุกท่านที่คอยให้ความช่วยเหลือและคอยเป็นกำลังใจ เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยและเจ้าหน้าที่สำนักวิทยบริการทุกท่านที่คอยช่วยอำนวยความสะดวกให้กับผู้วิจัยในการเรียนและการทำวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดาที่ได้ให้โอกาสในการศึกษาตั้งแต่แรกเกิดจนถึงปัจจุบัน และขอขอบใจภรรยาที่คอยส่งเสริมและให้กำลังใจในการศึกษาในครั้งนี้เป็นอย่างดียิ่ง และสิ่งหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยต้องทำวิจัยให้สำเร็จก็คือ บุตรสาว โดยผู้วิจัยหวังว่าจะได้เป็นตัวอย่างให้กับลูกๆ ในวันข้างหน้าได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนต่อไป

บุญเลิศ บรรณเลข

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ซ
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
ขอบเขตการวิจัย.....	4
หน่วยในการวิเคราะห์.....	4
กลุ่มตัวอย่าง.....	4
ขอบเขต ช่วงเวลาที่ศึกษาวิจัย.....	4
ตัวแปรที่ศึกษา.....	5
กรอบความคิดในการวิจัย.....	5
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม.....	9
ความหมายของวัฒนธรรม.....	9
องค์ประกอบของวัฒนธรรม.....	10
ลักษณะของวัฒนธรรม.....	11
ความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม.....	12
แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว.....	13
ความหมายของวัฒนธรรมข้าว.....	13

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
2 (ต่อ)	ความเป็นมาของวัฒนธรรมข้าว.....	14
	แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมข้าวในด้านการผลิต.....	14
	แนวคิดที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการบริโภค.....	16
	แนวคิดที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยน.....	21
	แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ข้าวและการทำนา.....	23
	ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม.....	25
	ทฤษฎีจิตวิทยา-สังคม.....	25
	ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม.....	26
	แนวคิดเกี่ยวกับเงื่อนไขที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลง.....	29
	แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยาวัฒนธรรม.....	29
	แนวคิดเรื่องการปรับตัว.....	31
	แนวคิดเรื่องการยอมรับนวัตกรรม.....	32
	แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.....	34
	แนวคิดเรื่องพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนา.....	41
	แนวคิดเรื่องกระบือ : กับการพึ่งตนเองของชาวนาไทย.....	51
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	55
3	วิธีดำเนินการวิจัย.....	59
	ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	59
	กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย.....	60
	พื้นที่ในการศึกษา.....	60
	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	60
	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	62
	การวิเคราะห์ข้อมูลและการแปลผล.....	63
	การนำเสนอผลการวิจัย.....	63

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	64
ส่วนที่ 1 สภาพทั่วไปของตำบลชานนา.....	65
ส่วนที่ 2 การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรตำบลชานนา.....	73
การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวในมิติด้านการผลิต.....	73
การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวในมิติด้านการบริโภค.....	90
การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวในมิติด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิต.....	95
การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวในมิติด้านคติความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา.....	98
5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	111
สรุปผลการวิจัย.....	111
อภิปรายผลการวิจัย.....	120
ข้อเสนอแนะ.....	126
บรรณานุกรม.....	129
ภาคผนวก.....	134
ภาคผนวก ก รายนามผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความเที่ยงตรงของเครื่องมือ ที่ใช้ในการวิจัย.....	135
ภาคผนวก ข รายชื่อเกษตรกรตำบลชานนาผู้ให้ข้อมูล.....	137
ภาคผนวก ค แบบสังเกต.....	141
ภาคผนวก ง แบบสัมภาษณ์เจาะลึก.....	143
ภาคผนวก จ แบบการสนทนากลุ่ม.....	147
ภาคผนวก ฉ ภาพประกอบการศึกษาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว ของเกษตรกรตำบลชานนา.....	152
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	160

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	แสดงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว ในมิติด้านการผลิตเรื่องปัจจัยการผลิต.....	105
2	แสดงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว ในมิติด้านการผลิตเรื่องกระบวนการผลิต.....	106
3	แสดงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว ในมิติด้านการบริโภค.....	108
4	แสดงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว ในมิติด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิต.....	109
5	แสดงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าว ในมิติด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา.....	110

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	6
2 แผนที่แสดงพื้นที่ตำบลชานา.....	68